ŞTEFAN CEL MARE ÎN TRADIŢIA POPULARĂ

DE

ALEXANDRU TEODORESCU

Împlinirea a jumătate de mileniu de la urcarea pe tron a voievodului moldovean, iar de curînd de la fundarea mănăstirii Putna, a prilejuit contribuţii preţioase aduse la cunoaşterea aspectelor economice, politice, sociale, militare, culturale şi religioase ale celei aproape jumătate de secol dominată de personalitatea domnitorului. Au fost scoase în evidenţă astfel o seamă de rezultate foarte importante şi exacte, bazate pe cronici, anale sau documente.

Dar întreaga personalitate a domnului şi unele aspecte ale peisajului complex al vremii şi care vin să întregească portretul omului şi epocii, pot fi desprinse nu numai din documente, istorii, cronici sau „pisanii, săpate în zidurile bisericilor Moldovei şi pe aiurea în lespezile cetăţilor ca şi cele turnate în doagele clopotelor, bătute în vase sfinte, ţesute în prapure şi odăjdii"[1] ci — şi am putea afirma că acestea sînt cele mai răspîndite, mai îndrăgite — pot fi cunoscute şi din poveştile, legendele, tradiţiile şi cîntecele populare.

Dacă ar fi să ne gîndim la felul cum a cunoscut şi ce anume a cunoscut din istoria patriei noastre marea majoritate a poporului (neştiutorii şi puţin ştiutorii de carte) ne vom da seama că pentru acesta legendele şi tradiţiile populare, create şi perpetuate veacuri de-a rîndul, au fost cartea de căpătîi a istoriei naţionale.

Împrumutînd ceva din hiperbolica eposului popular am putea afirma, referindu-ne la Ştefan cel Mare, că istoria legendară a domniei lui a fost capitolul cel mai cunoscut (uneori singurul cunoscut) din trecutul ţării, iar glorioasele sale fapte s-au confundat adesea cu însăşi

[1] Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ştefan cel Mare*, Chişinău, 1919, p. 2.

istoria Moldovei. Legendele și tradițiile referitoare la figura și faptele lui au constituit nu numai receptacolul în care erau fixate și astfel salvate de uitare anumite evenimente, ci în același timp unica legătură cu trecutul legendar în care figura acestui strălucit apărător al independenței țării capătă măreție de simbol.

Impresionantă personalitate militară și politică, conducînd jumătate de veac destinele Moldovei și influențînd direct sau indirect și asupra celorlalte provincii românești sau chiar asupra statelor vecine, nu putea să nu fie oglindită în folclor, singura manifestare pe plan spiritual a maselor populare. Dar numai calitățile personale și unele împrejurări care uneori i-au fost favorabile nu puteau să constituie mobilul unui număr așa de mare de cîntece, legende și tradiții sau povestiri, în care, aproape fără excepție, este glorificat. În lupta pentru apărarea independenței țării împotriva turcilor și pentru stăvilirea tendințelor hrăpărețe ale monarhiilor polonă și ungară sau a hanilor tătari, Ștefan cel Mare s-a sprijinit pe masele populare, pe tîrgoveți, pe mica boierime, pe biserică și pe micii proprietari, și a reprezentat în cel mai înalt grad dragostea de libertate a poporului, manifestată efectiv prin energia cu care i-a sprijinit campaniile împotriva invadatorilor, prin sîngele pe care nu și l-a precupețit pentru apărarea țării.

„În epocile de prefaceri sociale — spunea Gorki — personalitatea devine focarul a mii de voințe care au ales-o ca organ al aspirațiilor lor și ni se arată drapată în minunatul veșmînt de lumină al frumuseții și al forței, sub focul scînteietor al năzuințelor poporului său...

Indiferent cine ar fi această individualitate... important este faptul că toți eroii ni se înfățișează ca niște depozitari ai energiei colective, ca niște reprezentanți ai năzuințelor care însuflețesc masele" [2].

Referindu-se la domnul moldovean istoricul Ilie Minea arată: „Nimeni... n-a căutat mai cu dinadinsul primenirea societății apelînd la izvorul viu, nesecat, care i-l oferea țărănimea moldovenească"[3].

Explicația răsunătoarelor victorii obținute împotriva dușmanilor rezidă deci nu numai în vitejia și bărbăția lui ca luptător ci mai ales, și în primul rînd, în lărgirea bazei sociale a puterii și implicit în lărgirea bazei ei militare, manifestată prin sprijinul puterii centrale de către tîrgoveți, proprietari mici și mijlocii, iar în lupta de apărare a independenței prin participarea întregii mase a poporului.

Judecînd istoric faptele putem spune că, pe lîngă strălucitele sale fapte de arme și alături de calitățile sale de om politic și diplomat, chiar religiozitatea sa, credința ortodoxă, cu un mare ascendent asupra maselor, care vedeau în turci pe păgînii care luptau împotriva credinței lor ortodoxe, a constituit o cauză a popularității sale. Bisericile și mănăstirile ctitorite de el, înălțate mai după fiecare bătălie, fapt care în tradiție s-a extins asupra tuturor bisericilor și mănăstirilor Moldovei,

[2] *Gorki despre literatură*, articole de critică literară, București, 1956, p. 50—51.

[3] Ilie Minea, *Istoria românilor de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la sfîrșitul domniei lui Mihai Vodă Viteazul* (1504—1601) Iași, 1935, p. 12. (Manuscris).

au constituit prin prezența lor nu numai lăcașuri de închinare și de reculegere în amintirea celor căzuți, ci și icoane care reînviau în conștiința contemporanilor și urmașilor victoriile obținute în lupta de apărare a țării.

Numărul mare de bătălii pe care le-a avut a făcut ca prin oastea lui să se perinde, măcar odată, aproape toți cei care puteau purta o armă. Această tragică legătură dintre domnitor și popor, dar nu mai puțin trainică, și-a avut desigur consecințe. În mai fiecare din cătunele unde se găseau luptători care-l văzuseră sau îi vorbiseră, se va transmite generațiilor următoare idealul de domnitor viteaz în luptă, apropiat de popor, abil diplomat, bărbat zdravăn.

Întreaga broderie folclorică țesută în jurul figurii și epocii sale l-au scos pe Ștefan cel Mare din cadrul temporar oarecum restrîns al analelor, cronicilor și documentelor și l-au încadrat în spațiul nelimitat al eposului popular, conferindu-i o existență multiseculară, milenară.

Cercetarea creației populare orale legată de personalitatea lui Ștefan, nu va urmări întregirea istoriei prin unele informații pe care le-ar putea oferi tradiția orală, ci mai curînd conturarea și îmbogățirea figurii și faptelor voievodului.

Este fără putință de tăgadă faptul că folclorul cu privire la Ștefan a început să fie creat și a circulat chiar în timpul vieții domnitorului. O confirmare a acestui fapt ne-o dau cele consemnate de călătorul polon Matei Strikovski. Acesta a vizitat Moldova și Muntenia între anii 1574—1575 și ne dă un fragment dintr-un cîntec despre Ștefan cel Mare, pe care „Din cauza nepovestitei sale bravuri, românii îl socoteau sfînt :

Ștefan, Ștefan Vodă,
Ștefan, Ștefan Vodă,
Bătea pe turci, bătea pe tătari,
Bătea pe unguri, pe galițieni, pe poloni..."[4].

De remarcat că Strikovski, deși polonez, nu omite dintre cei învinși de Ștefan pe compatrioții săi.

O mărturie în plus a faimei de care se bucura Ștefan Vodă, nu numai în cadrul restrîns național ci și dincolo de hotarele Moldovei ne este dată de scrisoarea unui general maghiar, Valentin Prepostvari, adresată la 1593 lui Aron Vodă, domn al Moldovei, cu îndemnul ca în lupta dintre otomani și creștini, voievodul moldovean să fie de partea creștinilor : „Măria ta acum ți-ai putea trece la nemurire faima Măriei tale de viteaz, rămînîndu-ți pe vecie același renume bun ca al înaintașului Măriei tale, evlaviosul Ștefan Vodă de odinioară, a cărui slavă de viteaz mai trăiește și acum și nici se va șterge slava lui cît va ființa lumea"[5].

---

[4] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 79—81.

[5] A. Bitay, *Din „Soarta faimei" lui Ștefan cel Mare. O apreciere maghiară din 1593*, Vălenii de Munte, 1936, p. 5.

După cronica lui Ureche care cuprinde pe lîngă faptele istorice și o serie de fapte cu bază în tradiție, cea mai autentică și nedezmințită dovadă a circulației largi a folclorului legat de voievodul Ștefan, și care a stat desigur la baza multor legende ulterioare sînt *O samă de cuvinte* ale lui Ion Neculce, care în jurul anului 1700 circulau întens, și pe care cronicarul moldovean le transcrie din tradiție. Aceste *O samă de cuvinte* „ce sînt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrîni, și în letopiseț nu sînt scrise, ce s-au scris aice..." pot fi considerate prima culegere de legende și tradiții privitoare la Ștefan.

Folclor despre Ștefan întîlnim pulverizat în mai toate culegerile apărute în cursul secolului al XIX-lea, în revistele de folclor „Șezătoarea", „Ion Creangă", „Făt-Frumos" etc., în dicționarele geografice ale diferitelor județe sau în monografiile unor comune și sate. Menționăm în această direcție culegerile lui V. Alecsandri, Elena Sevastos, Teodor Burada, C. Rădulescu-Codin, Elena Niculiță-Voronca, Tudor Pamfile, Dumitru Furtună, dar în special, remarcabilă prin frumusețea bucăților, culegerea cunoscutului folclorist bucovinean Simeon Florea Marian intitulată *Tradiții poporane române din Bucovina*, apărută la București în 1895.

Strădaniile cele mai de seamă și mai vrednice de laudă s-au produs însă în 1904 cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la moartea voievodului și cînd, pe lîngă celelalte manifestări cu caracter pur istoric, au apărut și o seamă de culegeri de folclor. Merită evidențiată în primul rînd cunoscuta culegere a învățătorului de atunci din Broștenii Bistriței, Simion Teodorescu Kirileanu intitulată *Ștefan cel Mare și sfînt. Istorisiri și cîntece populare*, în care, pe lîngă culegerile făcute de el, publică aproape tot ceea ce apăruse pînă atunci în revistele de folclor sau în alte publicații, precum și unele bucăți din creația cultă. Paralel cu această culegere, după cît se pare cea mai răspîndită și mai cunoscută (a apărut în trei ediții), au mai apărut și alte culegeri, de proporții mai reduse dar indispensabile pentru cunoașterea completă a viziunii populare despre voievod și din care menționăm: Tudor Pamfile, *Amintiri ale poporului despre Ștefan cel Mare*, București, 1904 și *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău 1919; Teodor A. Bogdan, *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde și a.* culese din gura poporului..., Brașov 1904.

În studierea acestui bogat material (peste 300 de bucăți) trebuie însă să se țină seama de faptul că în multe din ele întîlnim amestecul unor motive și persoane, substituirea eroului, contaminarea mai multor motive și creații, înlăturarea unor elemente, dar mai ales prelucrarea și șlefuirea pe care au operat-o culegătorii. Toate acestea ne fac să dăm întrucîtva dreptate lui D. Marmeliuc care în cercetarea sa *Figuri istorice românești în cîntecul poporal al românilor* afirma: "... multe idei, exprimate în poezie, ba adesea chiar fapte atribuite eroului, n-au izvorît din improvizația cutărui anonim făuritor de cîntece,

ci din fantezia mai mult sau mai puțin poetică a culegătorilor, cel puțin a celor mai vechi" [6].

Am arătat mai sus că dăm dreptate numai în parte cercetătorului D. Marmeliuc pentru că, dacă „prelucrarea și corijarea" au operat-o în genere culegătorii, șlefuirea, substituirea unor personaje istorice, contaminarea mai multor motive și producții, înlăturarea unor elemente care nu mai corespundeau timpului și locului s-au operat adeseori de înșiși purtătorii sau creatorii producțiilor populare și nu întotdeauna în dauna valorii artistice sau istorice a folclorului. În acest domeniu s-a petrecut acea polarizare atît de caracteristică folclorului. N. Iorga spunea că poporul ține minte azi „Faptele mari ce s-au întîmplat și eroii ce le-au săvîrșit, făcînd din toate luptele, din toate suferințele o singură amintire, și din toți eroii anume tipuri de oameni ce-au fost, cîteva figuri reprezentative" [7].

În culegerea lui Vasile Alecsandri, spre exemplu, există patru poezii despre Ștefan cel Mare, scrise însă de poet. Doar *Movila lui Burcel*, deși creată pe de-a întregul, își are, cum arată tot N. Iorga, „un substrat popular venit din baladă". Burcel a existat ca personaj istoric, oștean de al lui Ștefan. Existența motivului în baladă ar putea fi confirmat și prin faptul că în culegerea lui Kirileanu întîlnim o variantă *Movila lui Burcel*, mai stîngace ca formă și mai redusă ca întindere.

Faptul că în unele creații populare împrejurările și cadrul istoric sînt evident din alte epoci, și doar numele eroului a fost substituit, sau că în altele, unele fapte sînt opera altor domnitori, nu ne pot îndreptăți să le ignorăm. Cum am mai arătat, în tradiția populară polarizarea s-a făcut în jurul figurii celui mai reprezentativ, mai popular și mai iubit dintre voievozi, iar în popor ele circulă astfel modificate.

Menționăm de asemenea că unele piese folclorice, de altfel puține, însumate unor culegeri despre Ștefan, nu se referă la domnitorul moldovean. Exemplul cel mai concludent ni-l oferă povestirea *Ciobanul* culeasă de Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român* (Kirileanu, p. 154—157), în care nu e menționat numele voievodului și care, deși apropiată ca motiv de alte două povestiri similare ca temă și cu mențiunea numelui, nu se referă la Ștefan. În povestire e vorba de un împărat, căruia, prin șiretenia unui cioban isteț i se taie capul, iar împărat ajunge ciobanul. Nemenționarea numelui, titulatura de împărat și finalul nefavorabil ne fac să credem că nu e vorba de o povestire despre Ștefan cel Mare.

În situație similară sînt balada *Bucă Bucăleț* culeasă de T. Burada, *O călătorie în Dobrogea* (Kirileanu, p. 241—243), în care atmosfera generală și postura de păcălit a domnului nu concordă cu imaginea

---

[6] Dimitrie Marmeliuc, *Figuri istorice românești în cîntecul poporal al românilor*, „Analele Academiei Române", seria II, t. XXXVII, Memoriile secției literare, București, 1915, p. 75.

[7] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III, București, p. 163.

pe care o avem despre Ştefan din majoritatea celorlalte producţii; cîntecul popular *Ştefan Vodă şi drăguţa sa* (Bogdan, p. 56—57), în care personajul principal este probabil craiul sîrb Ştefan Duşan; cîntecul *Ştefan* (Bogdan, p. 58—59), în care eroul este numit „Ştefane căpitane" şi unde presupunem că e vorba de un haiduc, sau *Ştefan şi Ruja* (Bogdan, p. 61—62), care nu e altceva decît cunoscuta baladă *Dolca* în care Costea a devenit Ştefan, iar Fulga a devenit Ruja.

Deşi în mare parte sîntem de acord cu cele afirmate de D. Marmeliuc în studiul pomenit, în care se arată că multe din producţiile populare nu privesc pe Ştefan cel Mare, am opina totuşi că cele patru piese folclorice *Calapod Paharnicul şi Domniţa Ilenuţa* culeasă de S. Florea Marian în *Poezii populare române* (Kirileanu, p. 247—250), *Ştefan vodă şi Giricuţa*, culeasă de Iuliu Bugnariu în *Muza Someşană* (Kirileanu, p. 243—246), *Nouraş şi Doamna Ileana*, după P. Ispirescu (Kirileanu, p. 213—217) şi *Nourel şi Calapod paharnicul* după Al. Vasiliu Tătăruşi (Kirileanu, p. 217—219) sînt totuşi legate de vremea şi de unele împrejurări ale domniei lui Ştefan şi nu pot fi incluse deci în categoria celor care nu aparţin ciclului despre voievodul moldovean.

Ne-am mulţumit să amintim doar în treacăt acest aspect al problemei, deoarece o atare cercetare se impune numai atunci cînd folosim folclorul ca izvor pentru istorie şi-l tratăm ca atare.

O altă menţiune care se impune de asemenea este că o cercetare minuţioasă în acest domeniu ar trebui să aibă în vedere şi unele creaţii culte cum ar fi cele ale lui B. Delavrancea şi M. Sadoveanu, ambii neîntrecuţi cunoscători ai cronicilor şi tradiţiilor populare şi în ale căror opere pot fi întîlnite elemente folclorice adesea necunoscute în culegerile existente.

*

Atît de puternic a influenţat personalitatea lui Ştefan cel Mare imaginaţia populară, atît de adînc s-a săpat în conştiinţa poporului acest mare fiu al Moldovei încît numele său este pomenit nu numai în cîntece, balade, doine, legende, povestiri şi poveşti ci şi în strigături, în cîntece de leagăn, în colinde, ba pînă şi în descîntece, ca putere care risipeşte duhurile rele.

„Pe vremea de secerat
Ştefan calu-a încălicat
Şi la Baia a plecat
Pe unguri de i-a secat".

sau

„Ştefan, Ştefan, pui de leu
A mîncat pe locul meu
Mîncat carne de buhai
Şi-a bătut pe şapte crai"[8]
(auzit de Victor Popovici din Paşcani).

[8] Simion T. Kirileanu, *Ştefan cel Mare şi sfînt. Istoristri şi cîntece populare*, ed. a III-a, Tipografia M-rii Neamţ, 1920, p. 20.

Mamele își linișteau copiii cu vechile cîntece de leagăn, în care însă introduceau numele lui Ștefan

„Nani, nani mititel
Și te scoală măricel
. . . . . .
De te-ai face mărișor
Ca să fii mamei de spor
Lui Ștefan Vod-ajutor
Să te crească mama mare
Lui Ștefan Vodă cătane" [9].
(Elena Sevastos în ziarul „Cronica", 1904)

În culegerea lui Alecsandri întîlnim :

„Nani, nani cu mama
Că mama te-a descîntа
Să te faci un viteaz mare
Ca domnul Ștefan cel Mare" [10].

Deși suspect de a fi o creație personală, existența acestui cîntec de leagăn nu pare imposibilă în folclor. Nu este exclus ca o mamă care din istoria țării știa doar de Ștefan, ca despre cel mai viteaz domnitor, să fi introdus în textul inițial cele două versuri. Probabilitatea este întărită de un text cules din Șingeorz de Teodor A. Bogdan:

„Să fii țării de folos
Ca și Ștefan cel frumos
Și să fii un viteaz mare
Cum a fost Ștefan cel Mare" [11].

Numele voievodului a pătruns chiar în producțiile populare cu caracter religios cum este în cazul unei colinde din Prislop în care, mai bun decît toate (caș, miel, vin, colac etc.) este :

„Ștefan Vodă domn român
Că din zori mi s-a sculat
Pe păgîni i-o alungat
De necazuri ne-o scăpat
Că nimic așa greu nu-i
Ca jugul păgînului" [12].

Viața voievodului și-a găsit expresie în literatura populară începînd chiar cu anii copilăriei, perioadă despre care există foarte puține date documentare. Despre această perioadă în culegerile lui Kirileanu, Bogdan și Pamfile sînt consemnate mai mult de zece povestiri. Astfel legenda *Din copilăria lui Ștefan cel Mare* (Kirileanu, op. cit.,

[9] Simion T. Kirileanu, *Ștefan cel Mare și sfînt. Istorisiri și cîntece populare*, ed. a III-a, Tipografia M-rii Neamț, 1920, p. 262.
[10] *Ibid.*, p. 262.
[11] Teodor A. Bogdan, *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde* ș.a. culese din gura poporului. . ., Brașov, 1904, p. 71.
[12] *Ibid.*, p. 71.

p. 20—22) spune că Ştefan, în vîrstă de zece ani, a fost luat de la Borzeşti şi dus la Suceava. Fiind ucis tatăl său Bogdan, iar Aron Vodă luîndu-i scaunul, tînărul Ştefan fuge. Fiind căutat, oştenii lui Aron află de la nişte drumeţi că „ar fi văzut un băieţandru de vreo 12 ani alergînd pe drumuri". Specialiştii opinează că vîrsta menţionată de legendă ar corespunde cu vîrsta pe care ar fi trebuit s-o aibă Ştefan în acea vreme, deoarece privitor la anul naşterii şi la anii premergători urcării pe tron documentele nu consemnează nimic.

Semnificativ în unele povestiri ni se pare faptul că Ştefan este copilul unei femei sărmane, cum este spre exemplu în istorisirea *Ştefan cel Mare şi lupii*, culeasă de T. Bogdan în Gledeni, Ardeal. „Cînd era mic, poate aşa de vreo 10—12 ani mamă-sa care era o femeie săracă şi necăjită, se zice că să-l fi trimis în pădure după vreo două vreascuri, ca să aibă cu ce să-şi fiarbă o biată de mămăliguţă"[13]. Vrednic de menţionat este monologul retrospectiv al povestitorului:

„Poate aşa vrea dumnezeu, ca pe unii oameni să-i înverdnicească cu mai multe daruri ca pe alţii.

. . . . . .

Aşa şi cu Ştefan, Vodă moldovenilor, domnul cel vestit. Cine a fost, nu ştiu, că pe vremea aceea mai neam de neam al meu nu o trăit. E destul că a fost, că de nu era, nu s-ar povesti atîtea minunăţii despre el. Spunea moşul meu, dumnezeu îl hodinească în pace că e mai un veac de cînd a murit, că acel împărat era mai sprinten decît orice pe lume. Mic de statură, dar iute cum îi prîsnelu"[14].

Povestirea este din Ardeal, de unde termenul de „împărat" şi lipsa posesivului „nostru" cînd e vorba de Ştefan. Acest exemplu şi încă altele vin să confirme un fapt de multe ori infirmat, că poporul nu are o admiraţie mistică şi fără rezerve faţă de capetele încoronate, ci dimpotrivă, în cazul voievozilor apropiaţi de popor, îi consideră de-ai lor, ba în cazul de faţă Ştefan este dat drept feciorul unei femei sărmane. El este însă dotat excepţional şi acest fapt îl face să ajungă în vîrful edificiului social. Nu stirpea domnească, împărătească este ceea ce admiră poporul, ci calităţile fizice şi morale indiferent de origine, în mod mai frecvent însă aceste calităţi îi împodobesc pe cei de origine umilă.

Tot atît de vrednică de relevat ni se pare legenda naşterii domnitorului, *Ştefan Vodă este de-aici, din Borzeşti*, auzită de D. Tabacaru de la un locuitor din Bogdana, sat vecin cu Borzeştii şi publicată în revista „Şcoala" (1908). Trecînd pe meleagurile acelea — spune povestitorul — un voievod mîndru, l-a apucat noaptea în Borzeşti, unde murise de curînd preotul"... şi preoteasa rămăsese tînără şi frumoasă; Voievodul a poposit la preoteasă. În zori de zi voievodul a

[13] Teodor A. Bogdan, *Ştefan cel Mare. Tradiţii, legende, balade, colinde* ş.a. culese din gura poporului..., Braşov, 1904, p. 11.

[14] *Ibid.*, p. 10.

purces la drum spre casă, lăsînd preotesei drept dar un inel de aur, cu coroana țării și cu iscălitura lui pe el.

De-acolea a trecut o vreme îndelungată. Preoteasa făcu un băiet și-i puse numele de Ștefan, — un băiet bălăior, avalnic și cu prube de om mare" [15]. Copil fiind, la o joacă ceata lui Ștefan prinde un „vrăjmaș", îl „spînzură" și pînă să-și termine joaca cel uitat agățat în pom moare într-adevăr. După această ispravă „Numai că mi-l iau pe Ștefan cu mă-sa cu tot și cu oamenii din sat, și purced la Suceava să-l judece la domnie" [16]. Acolo însă Vodă și-a recunoscut odrasla „l-a luat pe lîngă el de a crescut mare, de a ajuns și el vodă, de a bătut toate liftele, de a făcut atîtea biserici și mănăstiri" [17]. Povestitorul popular a gîndit și a transpus apoi tot procesul la nivelul unei experiențe țărănești cu un voievod, conjugal foarte puțin ortodox, o preoteasă văduvă și tînără care se supune voinței voievodului, iar rodul acestei înțelegeri este un băiat zdravăn, care încă de mic dă de lucru consătenilor prin isprăvile pe care le face. Țăranul din Bogdana conchide: „Ștefan a fost fecior de țăran de-ai noștri; de aceea a fost așa de cuminte și ne-a ajutat atît de mult" [18]. Această încheiere ne scutește de comentarii cu privire la explicația pe care o dă poporul faptului că Ștefan s-a apropiat de țărănime.

Legate de aceeași perioadă a vieții domnitorului, mai sînt legende care spun că de copil încă nu se apropiau de el fiarele, că ieșind odată din Suceava și mergînd spre Horaița ar fi ucis cu săgeata o nălucă, după care un moșneag i-ar fi prezis că va moșteni lumea și nici o putere omenească nu-l va putea birui. În tradiția populară Ștefan nu numai că ucide duhul rău al destinelor Moldovei ci întîlnește și norocul ei. Astfel, spune legenda *Ștefan cel Mare și norocul* (culeasă de T. Bogdan în Deda-Ardeal), voievodul urmărind o căprioară aceasta se dă peste cap, se face „o fată frumoasă cu părul de aur și cu fața albă ca omătul și cu trupul înalt subțirel, ca o vargă de alun, îmbrăcată numai în aur și argint" [19], și vorbindu-i îi spune că este norocul lui și al țării.

În afară de acest subiect am putea spune că mențiunea de „fată frumoasă... cu trupul înalt, subțirel ca o vargă de alun" contrazice o opinie, care își mai are circulație, că idealul de frumusețe în popor ar fi o femeie grasă sau oricum cu forme pline.

Istețimea nativă a voievodului, simțul de dreptate sînt relevate într-o povestire *Judecata lui Ștefan Vodă* (Kirileanu, p. 36—39), în care copilul Ștefan, din mediul țărănesc, dă un verdict înțelept într-o

[15] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 6.
[16] *Ibid.*, p. 6.
[17] *Ibid.*, p. 7.
[18] *Ibid.* p. 7.
[19] Teodor Bogdan, *op. cit.*, p. 46.

judecată. Concluzia povestitorului „Vezi că, unul singur a fost Ștefan Vodă, și dacă a fost să fie om mare, a dat semne de mic" [20].

Anii tinereții, dacă urmărim legenda, și-i petrece tot în raporturi cu poporul de jos, cu țăranii și păstorii, și aproape de loc în mediul de curte. Prima povestire de dragoste este tot cu o fată de cioban, așa cum se desprinde din frumoasa povestire *Ștefan Vodă și fata lui Călin*, culeasă și publicată de Teofil Bizom în revista „Ion Creangă", 1910 (la Pamfile, p. 8—11). Idila dintre tînărul Ștefan și fata lui Călin se petrece în splendoarea peisajului carpatic, pe Valea Bistriței, între munții Rarău și Pietros. În fapt de seară, la singuratica stînă a lui Călin sosesc doi tineri călări, dintre care mai cu seamă unul:

„De frumos ce era
Mințile ți le fura".

Ei cer adăpost. Fata care era singură la stînă le spune să-l aștepte pe tatăl ei. Venind păstorul și văzînd de departe caii „s-a cam speriat, gîndind că iară a mai venit cineva să-i ieie bir fără să-l întrebe... Acel bir era un berbeci care era mai gras, caș și urdă cît puteau duce doi oameni în spate" [21]. De remarcat că frumusețea peisajului și idila care se înfiripă între voievod și fata ciobanului nu pot ascunde realitatea mai puțin pitorească a birului. Călin îi primește pe cei doi să rămînă la stînă peste noapte, cinstindu-i ca pe niște oaspeți aleși. A doua zi cei doi călăreți pleacă. „Vodă Ștefan — căci acesta era unul din cei doi — în timp de pace se ducea prin țară ca s-o cunoască mai de aproape" [22]. Ștefan însă „a umblat dealuri și munți, a vînat cerbi și căprioare dar fata lui Călin nu-i ieși din gînd" [23]. Se hotărăște ca înainte de a se întoarce la Suceava să o revadă. Aproape de stînă cei doi o aud cîntînd:

„Frunză verde de pe fag
De-a veni cine mi-i drag,
Păr negruț aș pieptăna,
Fața albă-aș dezmierda
Ochi negruți aș mîngăia".

La care voievodul răspunde:

„Foiliță de cicoare
Al tău pui vine călare
Cu ploscuța la oblînc
Vin drăguță să te string,
Să te strîng la pieptul meu
Să m-ating de sînul tău" [24].

---

[20] Simion Teodorescu Kirileanu, *op. cit.*, p. 39.
[21] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 8.
[22] *Ibid.*, p. 10.
[23] *Ibid.*
[24] *Ibid.*

Întorcîndu-se spre seară ciobanul „iară a aflat pe cei doi vînători la stînă; unul îi ținea fata pe brațe și unul cînta dintr-un fluier de văile răsunau, codrii vechi îi dezmierda" [25]. La plecare cel care îi ținuse fata pe brațe i-a dat o pungă de galbeni „și cei doi vînători s-au îndepărtat cîntînd, pe coasta muntelui Rarău.

A trecut mult timp și Ștefan Vodă n-a mai venit prin munți la vînătoare, că nevoile ce veniseră peste țară nu l-au lăsat" [26].

Odată doar, peste ani, avînd o hartă cu ungurii spre partea Ardealului, n-a coborît pe drumul Cîmpulungului ci însoțit de doi căpitani a luat-o pe Bistrița în jos cu gîndul să meargă să vadă dacă mai este fata cea frumoasă de odinioară. Era spre toamnă, Călin mai bătrîn, iar fata mamă a doi copii, dintre care unul „frumos ca un trandafir" ședea în brațele bunicului și i se juca cu mîna prin barbă. Aruncînd ochii la Ștefan și apoi la copil, bătrînul zice:

„— Doamne, da cum îi samănă" [27].

Poate istorisirea să nu fie în conformitate cu cele mai exigente principii etice, dar este semnificativă pentru optica populară.

*

Înainte de a ne referi la legendele și tradițiile, la povestirile și poveștile legate de multele bătălii pe care le-a avut, vom releva bogata tradiție creată în jurul întîlnirii cu sihastrul și implicit zidirea mănăstirii Putna. Începînd cu cele scrise de Ion Neculce în *O samă de cuvinte* (și aici menționăm că nu ne ocupăm de tradițiile care figurează la Neculce, considerîndu-le cele mai cunoscute și putînd constitui subiectul unei cercetări independente) tradiția a brodat în jurul acestui fapt o mulțime de variante. Astfel episodul convorbirii cu sihastrul este adesea legat, ca și la Neculce, de cel al refuzului mamei de a-l primi în cetate la Neamț și este întîlnit în foarte multe bucăți ca de pildă: *Vei ajunge om mare* (Kirileanu, *op. cit.*, p. 23—24), *Ștefan Vodă* (Kirileanu, p. 40—49, după S. Fl. Marian), *Ștefan cel Mare și turcii* (Kirileanu, p. 55—72, după S. Fl. Marian), *Mănăstirea Putna* (Kirileanu, p. 72—74, după I. Veselovski), *Daniil Sihastru* (Kirileanu, p. 87—92, după D. Dan în „Șezătoarea"), *Ștefan Vodă la Sihastru* (Kirileanu, p. 92, după Elena Voronca), *La Bordea în pădure* (Kirileanu, p. 92—94, după Elena Voronca) și altele. Sînt povestiri și legende în care, pe lîngă cele cunoscute de Neculce, se adaugă unele elemente de basm, cum ar fi reînvierea peștelui din propriile-i oase prin puterea rugăciunilor sau urcarea pe piciorul drept sau cel sting pentru a vedea unele lucruri care în mod normal nu pot fi văzute. Bogata tradiție legată de construirea mănăstirii Putna ca și de bătălia de la Războieni au făcut ca în aceste bucăți să întîlnim amestecul

[25] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 11.
[26] *Ibid.*, p. 11.
[27] *Ibid.*

unor motive și elemente diferite, eterogene, provenite din basme și legende cu alt caracter decît cel istoric.

Din cele enumerate mai sus cea mai realizată și mai semnificativă este cea culeasă de S. Florea Marian, intitulată *Ștefan Vodă și turcii*. Domnitorul moldovean ia hotărîrea de a nu mai plăti tribut turcilor. Această temerară hotărîre o împărtășește boierilor. Sfatul cu boierii, purtat la nivelul unor convorbiri între gospodari așezați este un prilej de caracterizare a domnului. „Așa era Ștefan Vodă, cine vrea să știe; înțelept, isteț, inimos și viteaz cum n-a mai fost altul pe timpul lui, de-ai fi îmblat să cauți lumea lungiș și curmeziș" [28].

Prezentînd boierilor alternativele, de a plăti „haraci" și a închina țara turcilor sau de a nu-l plăti și a angaja lupta împotriva acestora și primind asigurarea sprijinului lor, voievodul înțelept și hîtru, le spune: „Îi foarte frumos din partea d-voastră că vă trage inima pentru țară și nu vă place să fie închinată și despoiată de păgîni. Dar băgați de samă, că împăratul turcesc, văzînd că nu voim a-i închina țara și a plăti haraci, are să se mînie și să se scoale cu putere asupra noastră și atunci ce-om face? Cum ne-om apăra de dînsul, după ce noi românii sîntem, așa zicînd, numai o mînă de oameni pe cînd turcii... cît frunză și iarbă! Noi, după cum știți avem puțintică oaste, pe cînd împăratul turcesc are o mulțime nenumărată. Nu știu dac-om fi în stare să ne apărăm de dînsul, întîmplîndu-se să se ridice cu putere asupra noastră. Deci încă odată vă fac luători de samă: ce-i de făcut și de început, ca nu cumva, după aceea să se întîmple zicala veche: „Dă-i doamne mintea românului cea de pe urmă" [29].

O nouă confirmare a sprijinului și dorinței de a apăra țara de care sînt animați boierii face pe domn să adauge într-o manieră specific populară:

„Dar de una, drept să vă spun, că tot mă tem ca nu cumva, cînd oi fi în dricul nevoii, să mă lăsați ca frunza pe apă!... Mulți sînt, care înainte de război s-arată cei mai viteji oameni de pe fața pămîntului, iar cînd vine treaba la adică, atunci dau dos la față și.. pe ici în colo ți-i drumul!" [30].

În neîncrederea manifestată față de asigurările date de boieri, pe care povestitorul popular o pune pe seama domnitorului, se strecoară de fapt neîncrederea poporului față de clasa boierească, față de falsul ei patriotism, cu conștiința faptului, confirmat adesea în istorie, că boierilor le-au fost adesea mai dragi avantajele personale decît interesele generale ale țării.

Mai departe raporturile dintre Ștefan și turci ne sînt redate ca o ceartă între doi vecini în dușmănie. Se manifestă acea tendință specifică folclorului și chiar cronicarilor, în speță Neculce, de a coborî eve-

[28] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 55.
[29] *Ibid.*, p. 56.
[30] *Ibid.*, p. 57.

nimentele de mare amploare internațională la nivelul experienței țărănești, domestice, zilnice.

„Împăratul turcesc, însă, cum a prins de veste de hotărîrea lui Ștefan Vodă, s-a făcut foc și pară de mînie și i-a scris ca pe loc să-i trimeată haraci, ori dacă nu, va fi vai și amar de capul lui. A cugetat pe semne turcul în mintea lui că Ștefan, cum i-a vedea scrisoarea s-a vîrî în toate răcorile și-ndată i-a trimite bani" [31].

În aceeași manieră se pun la cale treburile pentru preîntîmpinarea atacului turcesc. Năvălirea lor și superioritatea numerică zdrobitoare îl obligă pe Ștefan „ca unul ce se pricepe foarte bine la treburi războinice" să se retragă spre munți. Se dă apoi bătălia în care însă Ștefan este învins de valul năvălitor.

„Ștefan se lupta și acum ca un leu cu dinșii, și pe mulți îi trimise în cealaltă lume. Dar ce folos de toată istețimea și vitejia lui, ce folos de toate ademenirile și apucăturile lui, că de la o vreme tot n-a fost în stare să ție mai departe piept cu dînșii, că cei mai mulți dintre voinicii săi de frunte, începînd de la sfetnici și pînă la cel din urmă ostaș de rînd, picară acum jertfa înfurietului și neîmpăcatului păgîn" [32].

Demnă de remarcat este obiectivitatea cu care povestitorul popular descrie desfășurarea și sfîrșitul luptei, insuccesul lui Ștefan. Această obiectivitate merge așa de departe încît întîlnim legende care cuprind fapte neatestate de cronici. Astfel în legenda *Bătălia de la Varniță* auzită de C. Palnic din Volovăț — Bucovina (Kirileanu, *op. cit.*, p. 131—134) este descrisă o bătălie cu tătarii, cînd dintre moldoveni au mai rămas în luptă doar Ștefan și cu un oștean. Se retrag, ajung apoi la un sihastru care le dă un fuior cu care, aprins, să înconjoare tabăra dușmană. Se creează astfel un fum de nu se mai cunoșteau tătarii între ei și încep să se bată. Rămîn pînă la urmă doi frați care se recunosc și-și dau seama că pe Ștefan l-a ajutat o putere supranaturală, datorită credinței sale. Cei doi reflectează :

„— Să vede că Ștefan Vodă îi tare în credință și i-a stat într-ajutor.
— Apoi numa c-așa, că altfel tot noi îl băteam ș-amu" [33].

De unde se poate deduce că în afară de această luptă, în care în sprijinul voievodului a intervenit o putere supraomenească, în toate cecelelalte fusese învins.

Sînt producții populare care pomenesc de ajutorul divin pe care-l primește Ștefan în unele lupte, prin intervenția sfinților Gheorghe, Dimitrie, Onofrei, Procopie și în cinstea cărora ridică apoi biserici și mănăstiri. Semnalăm totuși faptul că aceste intervenții divine în soarta bătăliilor purtate de voievodul moldovean sînt mai frecvente în cronica lui Gr. Ureche sau în *O samă de cuvinte* ale lui I. Neculce decît în celelalte piese culese.

---

[31] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 58.
[32] *Ibid.*, p. 61
[33] *Ibid.*

În legenda *Cum scapă Ştefan Vodă de tătari printr-o minune* după I. Veselovski (Kirileanu, p. 186—187), la început oastea moldovenilor este învinsă.

„Ce-au făcut ce n-au făcut ostaşii lui Ştefan, dar de la o vreme văzînd că nu pot izbuti împotriva mulţimii tătarilor, apucară la sănătoasa" [34]. Îndată însă un nor, dar nu de ploaie, a întunecat cerul. Ştefan dă poruncă oştenilor să ia în suliţe cîte un snop de grîu şi cînd va ajunge norul deasupra lor să dea foc snopilor. Norul de furnici de deasupra oastei lui Ştefan s-a risipit de fumul şi focul snopilor din suliţele moldovenilor. Nu la fel au făcut tătarii pe care furnicile i-au pişcat şi muşcat de i-au prăpădit. Aparent minune dar cu elemente verosimile.

În producţia orală, oglindă a sufletului poporului, se manifestă şi mila pentru oştenii de rînd ai duşmanului şi chiar poziţia de clasă a celor care duceau greul războiului, servind adeseori ca unelte unor interese hrăpăreţe"... pîn-acolo (e vorba de satul Ţăpu—Tecuci) se tot văd movile multe, toate ridicate de Ştefan Vodă, spre odihna sărmanilor păgîni, aduşi şi ei pe la noi cu vrerea stăpînului fără suflet" [35].

Deşi Ştefan este cel mai admirat şi glorificat dintre domnitorii care au intrat în baladă, nu lipsesc nici împrejurările cînd voievodului i se dau sfaturi sau chiar lecţii de ataşament şi devotament faţă de nevoile ţării, cărora trebuie să le dea prioritate în dauna plăcerilor vînătoarei şi iubirii. În legenda *Ştefan cel Mare şi copila de păcurar*, culeasă de Bogdan în Ilva Mică (Bogdan, p. 12—15) şi care l-a inspirat probabil pe O. Carp în poezia *Păstoriţa şi Ştefan Vodă* (Pamfile, p. 12—13), voievodul fiind la vînătoare, întîlneşte o păstoriţă de care se îndrăgosteşte. Ea însă îi mărturiseşte că ursita i-a prezis că va ajunge împărătească. Cînd Ştefan îi dezvăluie că el este domnul ţării fata nu-l crede, ba îi spune că vodă Ştefan nu umblă prin codri după căprioare, ci adună oaste pentru a alunga pe duşmani. „Rămasu-ne-a ca o poveste, păţania lui Ştefan cel bun şi mare, împărat al moldovenilor, care de bun ce era i se duse veste şi poveste peste întreaga ţară a noastră şi chiar peste întreg rostogolul pămîntului ; iar de creştin ce era, lumea întreagă îl lăuda. Nu-i vorbă multe lucruri bune a făcut omul acela, că de nu ar fi făcut nu i-ar fi rămas numele cum i-a rămas. A făcut biserici şi mănăstiri, a îmbogăţit pe cei săraci, cari în vremuri de răşmeliţă s-au purtat vitejeşte" [36].

În general imaginea voievodului moldovean aşa cum se desprinde din creaţiile populare din Ardeal este adeseori a unui făt-frumos care luptă cu uriaşii, a unui „fecior mîndru şi frumos dinspre răsărit... (care)... vine călare pe-un cal alb ca spuma şi iute ca vîntul" sau „din mijlocul unui nor li se coboară un voinic frumos ca o floare şi viteaz ca un leu" [37] care se aşează în fruntea oştilor şi de a cărui frică fug turcii din Ţară-

[34] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 186.
[35] *Ibid.*, p. 95.
[36] Teodor A. Bogdan, *op. cit.*, p. 12
[37] *Ibid.*, p. 25.

grad". În producțiile ardelene se vorbește chiar de vremea „cînd Ștefan era crai peste pămîntul Ardealului" [38].

Tot în culegerea lui Bogdan cunoscuta legendă a mănăstirii de la Curtea de Argeș devine *Manea și Ștefan Vodă*, numele lui Negru Vodă fiind înlocuit cu al lui Ștefan, iar Manole devine Manea.

În general legendele și povestirile ardelene considerate ca făcînd parte din ciclul despre Ștefan cel Mare, sînt spre deosebire de cele din Moldova care au o legătură strînsă cu faptele istorice, mai puțin legate de faptele reale petrecute în vremea domniei voievodului. În acestea Ștefan este introdus ca personaj în basme și legende cu alt conținut și evident altă atmosferă, uneori chiar fără nici o legătură cu atmosfera și evenimentele din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Prezența lor se explică prin faptul că Ștefan a stăpînit în Ardeal cele două cetăți Ciceul și Cetatea de Baltă, prin circulația motivelor folclorice și prin faima de care se bucura și care nu putea să nu fie cunoscută și românilor din Ardeal.

*

Să încercăm a pune în discuție, și desigur supozițiile sînt ale unui nespecialist, unele elemente din creația populară care vin să sprijine, să întărească unele fapte istorice sau chiar să completeze unele lacune.

Am amintit deja povestirea în care se vorbește despre fuga lui Ștefan pe cînd era de vreo 12 ani și pe care un cercetător specialist în această perioadă [39], crede că o poate folosi pentru elucidarea unor părți mai puțin cunoscute din viața voievodului. Am formula doar o rezervă asupra autenticității în ansamblu a povestirii, menționarea vîrstei cît și a fugii spre Țara de Jos putînd foarte bine să fie transmise prin tradiție și nu adăugate de culegător.

Despre lupta de la Baia avem următoarele producții populare: *Bătălia de la Baia* auzită de P. Gheorgheasa în satul Cotîrgaș—Broșteni (Kirileanu, p. 49—50); *Ștefan Vodă și ungurii*, culeasă de S. Fl. Marian (Kirileanu, p. 113—126) cu o variantă culeasă și de Elena Voronca; *Ștefan cel Mare și hatmanul* după N. Trofin, auzită de la V. Morariu — Vaslui (Kirileanu, p. 184—186). În prima bucată, Ștefan atacat fără veste de unguri este fugărit pe la Rădășeni, se retrage în Baia și acolo, pentru a nu fi prins, se urcă într-un arin, ungurii trec pe sub copac și negăsindu-l prădă tîrgul. După trecerea primejdiei, Ștefan coboară își adună oastea împrăștiată, îi surprinde pe unguri la chef și-i nimicește.

În *Ștefan cel Mare și hatmanul*, auzind de năvala ungurilor voievodul trimite în întîmpinare pe hatmanul Peștiovici, care trece Siretul îndreptîndu-se spre munți.

---

[38] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 21.

[39] Vezi N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan*, în „Studii și cercetări științifice — istorie", Iași, 1957, p. 35—62.

„Ş-au mers pînă ce-au ajuns la un boier mare şi bogat şi înţelept, căruia îi dăduse Ştefan multe moşii, pentru slujbele ce făcuse ţării şi lui vodă.

Dar boierul acesta de o bucată de vreme nu se prea înţelegea cu Vodă, ci mai lesne se înţelegea cu duşmanii lui Vodă" [40].

Aflăm că boierul era în înţelegere cu duşmanii pentru a cumpăra pe hatman. Reuşeşte să-l înduplece pe Peştiovici şi să-i pună pe oşteni, arătînd că nu-i încă un pericol din partea ungurilor, la muncă pe moşia lui. Năvălesc duşmanii şi surprinzîndu-i neînarmaţi îi învinge. Oştile ungureşti sînt apoi bătute de Ştefan, iar lui Peştiovici, care fusese cumpărat cu bani de boierul trădător, i se toarnă aur topit pe gît.

Şi aici ca şi în alte creaţii populare, răzbate antipatia poporului pentru boierul şi hatmanul trădător, ucigaşi ai oştenilor de rînd surprinşi neînarmaţi.

În cealaltă tradiţie *Ştefan Vodă şi ungurii* se arată că înaintea luptei cu ungurii, Ştefan neavînd cu ce să plătească oastea se împrumută de la pîrcălabul din Drăgoeşti, care era putred de bogat.

Istoriografia noastră, după cît cunoaştem, n-a prea vorbit de o înfrîngere pe care ar fi suferit-o oastea lui Ştefan înaintea luptei de la Baia sau de alta înaintea luptei de la Orbic petrecute, se pare, la Trotuş, şi nici de o trădare a boierilor. Faptul, confirmat ulterior în documente, s-a oglindit totuşi în folclor, unde după cum s-a arătat se vorbeşte explicit de o înfrîngere şi de trădarea comandantului oastei moldovene. Se impune să menţionăm că ceea ce s-a dovedit apoi prin publicarea cronicii *Breviter scripta* în 1938 ne întîmpină în tradiţia populară în legende culese în 1904, existente deci cu mult înainte de această dată. Se mai vorbeşte apoi (episodul cu arinul) de un pericol în care s-ar fi găsit Ştefan, fapt care a fost confirmat de cronica menţionată, din care reiese că în lupta cu ungurii Ştefan ar fi fost chiar prins, dar s-a răscumpărat. La Baia voievodul a fost trădat de vornicul Crasnăş.

Suspiciunea de „hiclenire" a domnului de către boieri [41] şi sprijinirea lui Ştefan pe ţărănime sînt de asemenea consemnate de tradiţia populară, din care mai transpiră şi antipatia pe care o avea poporul faţă de boieri. În povestirea *Mai mare decît Vodă* culeasă de V. Ştefănescu de la tatăl său şi publicată în revista „Făt-Frumos", 1904 (Pamfile, *op. cit.*, p. 14—17) după o luptă, Ştefan trimite pe un curtean într-un sat să-i caute o gazdă, însă cu recomandaţia „— Dar vezi să fiu eu mai mare în casa aceea!" [42]. Trimisul pleacă şi pe drum spre sat se întreabă ce va fi voind vodă să înţeleagă dîndu-i acea recomandaţie. Monologhează :

---

[40] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 184.

[41] Vezi C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice — istorie", 1/1957, p. 1—35.

[42] Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ştefan cel Mare*, Chişinău, 1919, p. 14.

„Gazdă mai bună ca la boierul din sat, nici că se mai poate. Dar dă, știu eu!... Dacă el o fi umblînd cu gînduri ascunse asupra Domniei?" [43]. Pînă la urmă se hotărăște să-i caute gazdă la prima casă de țărani întîlnită în cale. Gospodina și gospodarul se miră mai întîi, dar văzînd că trimisul lui vodă insistă, femeia îi replică :

„— Dar iar m-oi întoarce și-oi zice : se prea poate, bărbate ; ce, nu vezi că măria sa vodă Ștefan mai mult spre norod se abate ?

. . . . . .

— Apoi, spune măriei sale să vie sănătos !" [44].

Inexistența acelei idilice armonii între voievod și boieri este completată și de o aluzie făcută în balada *Calapod paharnicul și domnița Ilenuța* culeasă de S. Florea Marian (Kirileanu, p. 247—250). Un boier din preajma lui vodă auzind glas de cobuz din care cînta Calapod Paharnicul care își avea locuința :

„La curțile lui Isae
La Isae-a lui Găină"

(nu va fi fiind vornicul Isaia căruia voievodul i-a tăiat capul la Vaslui în 1471 ?) reflectează :

„Nu știu, Doamne ce să fie !
Că s-aude-o melodie,
Ce răsună-a duioșie
Un viers frumos de cobuz
Dulce sunînd la auz,
Și-acea dulce melodie
Acu cînt-a pribegie
Acu-ntoarnă pe domnie
Nu știu singur ce-ar să fie
Alungate-a din domnie
Ori pe noi din boierie ?" [45]

Se mai spune despre ulița pe care îl aduc trimișii lui Vodă pe paharnic :

„Pe uliță mi-l aduce
Pe ulița pardosită
Tot de Calapod făcută,
Pe ulița armenească
Armencele să-l privească
Armencele mi-l privea
Moldovencele-l plîngea" [46].

Sfîrșitul baladei e fericit. Fiica voievodului se însoțește cu Calapod Paharnicul. Să nu fie oare vreo legătură între faptul că pîrcălabul și apoi vornicul Isaia era cumnatul lui Ștefan și cele narate în poezia popu-

[43] Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel cel Mare*, Chișinău, 1919, p. 15.
[44] *Ibid.*, p. 16.
[45] *Ibid.*, p. 247.
[46] *Ibid.*, p. 248.

lară în care Calapod, care era probabil fiul lui Isaia, devine ginerele domnului? Şi aluziile la pribegie, la scoaterea din domnie ar concorda cu conflictul dintre domn şi boierii Isaia, Negrilă şi Alexa, ale căror capete au căzut în 1471, la Vaslui, pentru trădare.

Antipatia poporului, sprijin de nădejde al domnitorului, faţă de boieri se întrevede şi dintr-un episod al povestirii *Cetatea tătarilor* culeasă de S. Florea Marian (Kirileanu, p. 165—180). În această bucată un flăcău dă de veste domnului, de-abia întors victorios dintr-o luptă cu ungurii, că au năvălit tătarii. Intrînd la curtea domnească flăcăul nu respectase tot protocolul, ci dăduse buzna direct la vodă, fără să fie anunţat. Întrebat cum de a intrat aşa, flăcăul replică :

„— Apăi dă Măria Ta ! Să am iertare, n-am avut timp. Cînd căpcînii de tătari ne calcă ţara şi ne-o pustiesc, cui i-ar mai plesni prin minte să bată pe la uşile tuturor boierilor, cîţi sînt pe la curtea domnească şi să-i mai poftească, ca să-ţi deie de ştire ! Cine are acum timp, ca să se închine pe la toate icoanele !" [47].

Note satirice la adresa clerului şi simpatia faţă de isteţimea celor umili ca poziţie socială caracterizează alte istorisiri în care figurează numele lui Ştefan. Astfel în două legende *Popa care ştie carte* (Kirileanu, p. 140—150) şi *Ştefan cel Mare şi porcariul* (Kirileanu, p. 151—154) un popă şiret îşi uimise credincioşii cu pretinsa învăţătură. Singurul sceptic în privinţa aşa-zisei înţelepciuni a popii era badea Gloanţă, porcarul satului : „O biată scînteie şi învăţătura popii, dar aşa o-nvîrteşte cu meşteşug înaintea satului, de vi se pare soare mare şi luminos. Nu, jupîne pîrgare, nu-i învăţat popa Onofrei ci-i şirăt mare" [48]. Dar neîncrederea în „înţelepciunea" feţei bisericeşti îi aduce numai necazuri : „Ba încă Gloanţă era luat de rău, nu numai de părintele Onofrei, da şi de tot satul. Şoltuzul chiar îi tot subţia sîmbria... Păi aşa-i dacă te pui în poară cu domniile !... vai de Gloanţă ! că de zilele cele rele şi de necazuri ajunsese slab şi galben ca ciocanul de cucută toamna, iar părintele Onofrei tot mai rotofei de nu-şi mai încăpea în piele" [49]. Ajungînd vestea „înţelepciunii" preotului pînă la scaunul domniei, voievodul vrea să se convingă şi el de ce ştia preotul şi trecînd prin sat poposeşte la el şi „pînă să se urce cloşca pe cer cale de mai multe suliţe... vodă-l ştia pe popă de-a fira-n păr". Neiubind minciuna, Ştefan îi pune trei întrebări „înţeleptului" şi-i dă răgaz o lună, după care să se prezinte la divan cu răspunsurile. Neputînd răspunde este nevoit să apeleze la porcar şi să-l îmbrace pe acesta în rasă pentru a se duce să răspundă. Acolo, răspunsurile bune şi descoperirea adevăratei identităţi aduc după ele urcarea porcarului în scaun episcopal şi coborîrea la rangul de porcar a „înţeleptului" popă.

---

[47] S. Teodorescu Kirileanu, *Ştefan cel Mare şi sfînt. Istorisiri şi cîntece populare*, ed. a III-a, 1924, p. 113.

[48] *Ibid.*, p. 140.

[49] *Ibid.*, p. 141.

Aceste legende nu-s altceva decît basme în care numele împăratului este înlocuit cu cel al lui Ștefan. Dar chiar acest fapt își are o semnificație. Abstracțiunea de „împărat" din basm, poporul a simțit nevoia să o înlocuiască cu un personaj istoric, și cine putea fi altul înțeleptul, justițiarul legendar decît Ștefan cel Mare.

Asemenea procedeu întîlnim încă în multe legende și istorisiri. S-a mers pînă acolo încît chiar unor zicale înțelepte, unor proverbe li s-a fixat un cadru istoric în vremea lui Ștefan cel Mare. Tot în această categorie a tendinței de a da conținut istoric unor fapte sînt o seamă de toponimice, între care Focșani și Odobești, ale căror nume ar veni de la doi ostași de-ai lui Ștefan, Focșa și Odoabă.

Tot pe linia confirmării unor date din cronici sau a completării lor se situează unele producții orale care vorbesc de ajutorul pe care l-a căpătat Ștefan, în luptele purtate, de la ciobani, de la păzitorii de turme și cirezi. Grigore Ureche afirmă în cronica sa că Ștefan „Strîngea păstorii din munți și argații de-i într-arma". Faptul consemnat doar de cronicar este amplu exploatat în tradiția populară. Astfel în legenda *Dumbrava Roșie* (T. Pamfile, *Firișoare de aur*, București, s.a., p. 66—69) după o izbîndă împotriva leșilor, cînd Ștefan își lăsase oastea pe acasă „să-și mai caute și de ale gospodăriei", năvălesc turcii și-l biruie. La Cetatea Neamț unde se refugiază, mama nu-i dă drumul, făcîndu-se că nu-l cunoaște și spunîndu-i că locul prietenului sau al dușmanului „nu-i în cetate ci între cei ce se luptă și mor. Du-te unde ți-s părtașii". Ștefan pleacă înspre Piatra, în drum se întîlnește cu mulți mocani și crescători de vite. Închipuie un șiretlic, sfătuie pe aceștia să-și aleagă din turmă oile de o parte și mieii de alta iar din cirezi vacile de o parte și viteii de altă, apoi cu fiecare turmă „împănează" cîte o vale, pune pe fiecare munte să buciume și cu ajutorul acestei larme și a pîlcului de oaste îi sperie pe turci, îi alungă și apoi îi biruie.

Acei dintre păgîni care au scăpat cu viață sînt judecați:

— „De ce nu ne lăsați în pace, le-a fost zis vodă Ștefan, să ne căutăm de treburile noastre, că noi n-avem supuși să ne-aducă toate de-a gata. Noi arăm, noi sămănăm, noi prășim și secerăm, ca s-avem bucate. De ce nu ne lăsați în pace vă zic vouă? Și îndată i-au pus pe toți la jug de au arat șesul ce se vede din Piatra pînă la Roznov..." [50].

Acest ajutor primit din partea poporului este întărit și de alte producții cum ar fi *Colibița* culeasă de Bogdan din Borca-Bistricioara (Bogdan, *op. cit.*, p. 35—36), *Bîrsan* (Kirileanu, p. 286—288), *Ștefan vodă și baba Tudora* (Kirileanu, p. 157—159) și *Bătălia din munții Vrancea* (Kirileanu, p. 160—163). În cea din urmă voievodul este ajutat de feciorii babei Tudora și ca răsplată le dăruiește 7 munți. Dăruindu-le munții „S-au închinat atunci feciorii Vrîncioaiei domnului, plecînd genunchii la

[50] Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1910, p. 30.

pămînt și întorcîndu-se la vatra lor, au împărțit între ei munții și au întemeiat satele că pînă atunci fuseseră cam *negustori de vite fără semn*. . .[51] (adică lotri).

În legenda *Ștefan vodă și ungurii* această legătură dintre domnitor și popor, în pofida boierimii, este exprimată direct: „Ștefan vodă umbla prin țară să vadă cum trăiesc oamenii, cum se poartă bogații cu săracii, cum țin popii slujba la biserică, mai pe scurt, voia să știe tot ce se petrece în țară; și pentru aceea îl iubea poporul, pentru că nu-l lăsa să fie jăfuit de boieri, după cum se întîmpla sub alți domnitori, înaintea lui și după el. Cînd năvălia păgînii în țară, toți săriau la luptă, fără să aștepte porunci de la vodă, că pentru țărani Ștefan vodă era al doilea după dumnezeu, căci ca dumnezeu era bun și drept"[52].

O cercetare sistematică axată pe această problemă, a folclorului ca izvor pentru istorie, ar scoate la iveală desigur și alte elemente care să contureze, să precizeze sau să întărească unele fapte istorice.

Vom da ca o supoziție, o indicație dintr-o baladă *Ștefan Vodă și Giricuța* (Kirileanu, p. 243—246) și pe care D. Marmeliuc o consideră ca nefiind din ciclul referitor la Ștefan, părere care poate fi discutată, ea fiind culeasă încă în vreo cîteva variante, mai apropiate prin atmosferă de vremea lui Ștefan. În această baladă, hotărîndu-se ca o abatere gravă a domniței să fie pedepsită prin arderea acesteia, se spune:

„Abia vorba de sfîrșea
Ștefan vodă trimitea
Rășină de aducea
Și pe dînsa mi-o punea
Într-un sfeșnic de Anglie
Ca dînsa să nu mai fie"[53]

Referitor la *„sfeșnic de Anglie"*, mă întreb dacă această mențiune n-ar indica existența unor relații, mai curînd poate în Ardeal, deoarece legenda e de proveniență transilvăneană, sau măcar prezența unor mărfuri din Anglia. Supoziția trebuie desigur confirmată sau infirmată, verificată într-un cuvînt, de documente.

*

Pe lîngă o însoțire, o urmărire îndeaproape a istoriei lui Ștefan, folclorul ne oferă, de cele mai multe ori, și într-o cercetare de natura aceasta, acest fapt ni se pare esențial, o satisfacție artistică, sentimentală, generatoare a iubirii de patrie prin descrierea plastică a legendarei încătușări, a eroicei rezistențe a Moldovei împotriva puhoiului dușman. „Din sus de tîrgul Vasluiului, la Podul Înalt, ce-i mai zice și al lui Ștefan Vodă, tăbărîse oștile turcești, multe ca frunza și iarba... Ștefan cu puținii lui oșteni, le ațînea calea... Dar cum să se încumeteze el să sfarme o oaste

[51] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 163.
[52] Tudor Pamfile, *Firișoare de aur*, București, s.a., p. 69.
[53] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 45.

atît de înfricoșătoare, cînd unui moldovean era să i se împotrivească trei turci ?

— Doar o minune dumnezeiască mă va mîntui ! grăi Ștefan inimoșilor săi oșteni din jurul lui.

Sultanul turcesc avea la îndemînă călăreți neîntrecuți, pe cai arăbești iuți ca săgeata, tunuri îndemînatice cărora cele mai mari cetăți nu le stătuse în cale, ieniceri plini de îngîmfare, obișnuiți cu războiul și cu biruința . . .

Ștefan se încumeta să ducă în fața unei oștiri atît de puternice, mai mult muncitorii pămîntului strămoșesc : oameni de sapă și de plug, care aveau drept podoabă minteanul și sumanul zilelor de sărbătoare" [54].

Rezistența în tradiție a amintirii, uneori reînviată de cunoștințele de istorie dobîndite în școală, despre Ștefan, reiese din plasticitatea imaginii evocate. Referindu-se la *Iazul de lîngă Sulița* din legenda cu același nume, povestitorul spune : „Pînă mai dăunăzi se vedea talpa caicului în care Ștefan se plimba pe iaz în zilele de sărbătoare, cînd mai răsufla și el de atîtea războaie. Cît a necăjit el și cu iezătura asta ! Că era strășnicie mare cu apele prin părțile noastre, și pînă n-a bătut toată iezătura cu lînă, și pînă n-a pus acolo în gura apelor un țigan și un cocoș n-a fost chip. Lanțuri cît pumnul de groase țineau piept cu șuvoaiele. În miezul nopții, cînd e bine și frumos, țiganul iese și azi și scapără din cremene și din amnar, iar cucoșul cîntă de se răsună toată valea pînă departe și bate din aripi la apus.

Tot Ștefan cel Mare a pus în iaz o știucă și un crap, cu cîte un cercel de aur în ureche" [55].

Dacă ar fi să ne încredințăm de adîncimea identificării poporului cu voievodul moldovean, un exemplu cules în Bucovina este cum nu se poate mai grăitor :

„În alte părți — zice un bucovinean — aminterea grăiește, noi toți ținem limba veche de la Ștefan cel Mare,

Cum n-om fi mîndri de el ?" [56]

Aria geografică pe care circulă producțiile populare referitoare la Ștefan cel Mare este de asemenea întinsă. Astfel legenda *Ștefan Vodă și moșneagul* culeasă de Rădulescu-Codin din Muscel, a fost înregistrată și în satul Epureni, comuna Popricani, raionul Iași, de la bătrînul Țifachi de vreo 70—75 de ani [57]. Legenda scoate încă odată în relief admirația maselor pentru istețimea oamenilor săraci și umili, apreciată de voievod și cu care umilește pe boierii divaniți.

Problemele ridicate de cercetarea folclorului privind pe Ștefan cel Mare și care uneori sînt probleme comune creației populare în ansamblu,

---

[54] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 45—46.

[55] Dumitru Furtună, *Cuvinte scumpe*, București, 1914, p. 33.

[56] Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 97.

[57] Înregistrată de V. Arvinte, conferențiar la Facultatea de filologie a Universității din Iași.

sînt atît de complexe, iar materialul atît de bogat încît unele din creații comportă incursiuni în folclorul altor popoare.

Putem afirma spre exemplu că în legenda *Catelina* (Kirileanu, p. 209—211) întîlnim chiar motivul folcloric al calului troian, adaptat firește condițiilor specifice regiunii sau chiar satului. Și aici, ca în multe alte bucăți, la origine nu va fi avînd nici o legătură cu vreun substrat istoric, ci era o povestire de circulație mult mai largă, în care unul dintre purtători va fi introdus pe Ștefan ca erou central. În cazul de față pornind de la două toponimice din Cotnar, dealul lui Vodă și dealul Cătălinei, s-a creat sau s-a adaptat legenda stăpînirii celor două dealuri respectiv de Ștefan cel Mare și o domniță Catelina. Neputînd învinge altfel cerbicia domniței, Ștefan recurge la o stratagemă. La cererea Catelinei de a i se da vin, domnul îi trimite 50 de buți. În primele două pune vin, din care curtenii domniței gustă și se amețesc, iar în celelalte 48 introduce oșteni care la căderea nopții ies din butoaie, deschid porțile și astfel vodă cucerește cetatea. Calul troian moldovenesc și în speță cotnărean a devenit bute de vin.

S-ar părea chiar că într-o altă legendă *Nouraș și doamna Ileana* (Kirileanu, p. 213—217) se întîlnește și motivul naframei din tragedia shakesperiană *Othelo*, desigur cu bază în folclorul universal. Nouraș, curtean al domnitorului găsește în grădina curții de la Suceava o năframă a doamnei voievodului. Pîrît de curtenii pizmăreți, găsindu-i-se năframa, este ucis de Ștefan, fiind suspectat că întreține relații de dragoste cu doamna Ileana.

Nu avem intenția să exagerăm importanța unor creații populare care au ca erou principal pe Ștefan, însă, chiar dacă inițial nu aveau ca personaj istoric pe voievod, faptul că dintre figurile din istoria țării asupra lui se oprește atenția creatorului sau purtătorului folclorului, că numele lui este cel inclus, ni se pare cît se poate de semnificativ.

În acest domeniu s-a mers așa de departe încît chiar legenda faimoasei cărți care s-ar fi aflat în biblioteca de la Alexandria, și în care s-ar fi găsit soarta fiecărui om, este localizată, iar oracolul care, pe hartă, prezice viitorul fiecărui popor este Ștefan. După ce face harta poruncește să fie băgată într-o ladă de fier pe care o îngroapă în apa Sucevei iar cheia o aruncă. Pe harta respectivă ar fi fost însemnate toate țările iar la fiecare țară viitorul poporului respectiv „. . . adică, dacă va fi slobod ori nu și anume cărui popor are să fie supus". Toate neamurile știu de existența hărții „dar li-i frică să dezgroape lada, căci se tem de noroadele cele slobode : poate îs sortite să fie supuse : iar cele supuse să fie slobode" [58].

[58] S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 201.

Vitregia vremurilor de asuprire națională și socială au făcut ca poporul în imaginația sa, creatoare de valori spirituale, să se îndrepte spre voievodul moldovean ca spre un ideal de vitejie, de dreptate, de luptă pentru independență națională și dezrobire socială.

Ștefan, spune legenda, este în ceruri și se roagă atotputernicului să-l lase să vină din nou în țară. Cîteodată numai, vine la Casa Doamnei de pe stînca de la Ștefănești, pe malul Prutului. Cheile casei le ține un somn uriaș care trăiește într-o bulboană a rîului.

Pe vremea lui țara fiind întinsă, nu putea să aibă la îndemînă atîția crainici care să vestească pe tot cuprinsul țării ceasurile de primejdie. De aceea Ștefan a comandat un clopot mare la Țarigrad, pe care apoi l-a atîrnat de o stîncă la malul mării.

„Acolo stătu toată viața lui Ștefan Vodă, trezind mulțimea norodului, cu glasul lui răsunător, cînd sta nevoie grabnică de strîngerea oștilor.

Mult bine a prins Moldovei clopotul sfințit de vlădica Țarigradului și limba lui cu bucurie suna, căci era cu sfințenie ascultată. Dar după moartea stăpînitorului cel mare, cînd nimeni nu mai băga în samă chemarea de pe malul mării, de jale adîncă clopotul a crăpat și-n funduri ascunse de mare s-a pierdut.

Astăzi cine poate s-asculte încă îi mai poate auzi plînsul lui cel amar" [59].

Tot legenda spune că în temelia mănăstirii Putna, voievodul a zidit o căldare mare în care a pus galbeni, aur și argint. De această comoară nu se poate atinge nimeni, ci numai el și cînd va învia „Toții banii și celelalte odoare care sînt zidite în temelia mănăstirii, are să le împărțească *celor care cred în faptele lui...*".

*

Poporul nostru pe care Ștefan cel Mare l-a avut în toată domnia ca pe cel mai de nădejde reazăm și care pe altarul iubirii de țară a adus atîtea jertfe, i-a durat în cîntecul și legenda populară cel mai nepieritor monument.

Acest vajnic apărător al independenței Moldovei a devenit în conștiința celor care cu sudoarea și sîngele vărsat au sfințit moșia, eroul legendar spre care s-au îndreptat veacuri după aceea speranțele celor care visau independența națională și dreptatea socială, unitatea și înflorirea țării.

Prin creațiile orale legate de numele și faptele lui, anonimii luptători de la Vaslui și Valea Albă, de la Cosmin, Chilia și de la Lipnic, atît ei cît și nepoții și strănepoții lor i-au adus cel mai neprețuit omagiu.

---

[59] Tudor Pamfile, *Firișoare de aur*, București, s.a., p. 74—75.

ETIENNE LE GRAND DANS LES TRADITIONS POPULAIRES

RÉSUMÉ

Rédigé à l'occasion de la fête du 500-e anniversaire de la prise du trône par le voïvode Etienne le Grand — et repris à l'occasion du demi-millénaire passé depuis la fondation du monastère de Putna, le présent travail essaie d'esquisser un portrait du prince, tel qu'il résulte des légendes, des chansons et de contes populaires roumains et d'ajouter à l'image qu'on s'était faite à partir des documents et des différentes études, de nouveaux éléments caractéristiques à la vision folklorique. Presque toutes les créations connues attestent la popularité d'Etienne le Grand, la puissante unité qu'il y avait entre le prince et son peuple, l'appui qu'ils se sont donné réciproquement dans la lutte pur la défense du pays. Les victoires éclatantes obtenues contre les envahisseurs, l'ésprit de justice, le gouvernement plein de sagesse, l'épanouissement général de l'art et de la culture pendant son règne et surtout le fait d'avoir montré beaucoup de compréhension envers les paysans et de les avoir aidés ont fait du voïvode moldave le héros le plus chéri de notre folklore.

C'est un trait spécifique de la littérature populaire que d'introduire le héros préféré dans des productions qui au début ne le connaissaient pas ; la figure d'Etienne le Grand en est une preuve de plus : elle est pénétrée dans des pièces sans caractère historique, en devenant le personnage principal de certains contes, doïnas, plaintes, berceuses, vers satiriques improvisés en dansant, ou cantiques de Noël. Cette personnalité prestigieuse n'est nullement rabaissée même si nous la voyons incorporée à l'activite et à la mentalité paysannes : le fait confirme la fusion des deux réalités sociales, l'identification — évidemment dans un plan idéal — du prince et du peuple.

La forte personnalité historique d'Etienne le Grand a été transformée en un héros légendaire. Au degré de l'hyperbole, ses vertus physiques et morales ne signifient, à vrai dire, que la projection dans un plan mythologique des aspirations du peuple vers la liberté nationale et la justice sociale. Etienne le Grand est devenu comme le symbole du prince courageux sur les champs de bataille, du bon et juste gouverneur pendant la paix. Les éloges prodigués à Etienne le Grand de même que l'identification des intérêts du prince et du peuple dans le folklore représentent des allusions à l'impuissance des régnes suivants, à l'abîme qui séparait l'aisance de quelques-uns et la misère des opprimés, la foi inébranlable dans le rétablissements de la justice.